

شاپا چاپی: ۳۶۷۴ - ۲۷۱۷
شاپا الکترونیکی: ۳۶۶۶ - ۲۷۱۷

نشریه علمی
آینده پژوهی انقلاب اسلامی

(زمستان ۱۴۰۰، سال ۲، شماره ۴: ۱۷۶ - ۱۵۱)

طراحی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم

رضا حسوی*، علیرضا جعفری‌زاد**، علی توحیدیان***

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۰/۰۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۴

چکیده

پژوهش حاضر با هدف شناسایی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم انجام پذیرفته است. این تحقیق از نوع پژوهش‌های کیفی است که با استفاده از نظریه داده‌بنیاد انجام شده است. شیوه گردآوری داده‌ها با توجه به قلمروی موضوعی تحقیق، با بررسی و مطالعه آیات قرآن کریم صورت گرفته است. نمونه‌گیری به صورت نظری انجام شده است. سپس داده‌ها طی سه مرحله کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی تحلیل شدند. مواد و محتوای این پژوهش آیات قرآن کریم است. در این مقاله با مبنا قرار دادن دیدگاه اسلام درباره آینده‌اندیشی، الگوی آینده‌اندیشی از منظر قرآن کریم با استفاده از روش داده‌بنیاد استخراج شده است. یافته‌های پژوهش نشان داده است که به جهت طراحی الگوی آینده‌اندیشی از منظر قرآن کریم، نخست ۲۰ مفهوم اولیه طی فرایند کدگذاری باز گردآوری شده است، سپس در مرحله کدگذاری محوری ۹ مقوله استخراج شده و در نهایت، در مرحله کدگذاری گزینشی نیز یک مقوله هسته به دست آمده است. در این پژوهش براساس نتایجی که حاصل شده است، آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم، با استفاده از نظریه داده‌بنیاد الگوسازی مفهومی شده است؛ لذا با تکیه بر نتایج پژوهش، می‌توان رویکردهای آینده‌شناسانه از دیدگاه قرآن کریم را شناخت.

کلیدواژه‌ها: آینده؛ آینده‌اندیشی؛ قرآن کریم؛ داده‌بنیاد.

Hosnavi@mut.ac.ir

* استاد، گروه مدیریت و مهندسی صنایع، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران

** نویسنده مسئول: فارغ التحصیل کارشناسی ارشد مدیریت بحران، دانشگاه صنعتی مالک اشتر، تهران، ایران

Alireza.j1364@gmail.com

*** کارشناسی ارشد مدیریت بحران، دانشگاه صنعتی مالک اشتر تهران، تهران، ایران

Towhidian.ali@gmail.com

مقدمه

عصر حاضر، عصر آینده پژوهی است و مدیریت آینده، یکی از راهبردهای اساسی برای اداره جامعه بشری به حساب می آید. سرعت تغییرات در دنیای امروز بیشتر از گذشته است و همه سازمان‌ها، دولت‌ها، گروه‌ها و مردم با پیش‌بینی آینده، باید خود را برای رویارویی با آن آماده کرده و چشم‌اندازهای ممکن، متحمل و مرجح را به کمک آینده پژوهی برای خود انتخاب نمایند. امروزه شناخت روندها و توصیف دقیق آینده و ترسیم آنچه در انتظار جوامع است، مقدمه هرگونه طراحی و برنامه‌ریزی به حساب می آید (کارگر، ۱۳۸۹).

امروزه تغییرات با نرخ سریع‌تری رخ می‌دهند. تغییرات فناوری و متعاقباً تغییر در دیگر جنبه‌های زندگی، افزایش روزافزون وابستگی متقابل کشورها و ملل، تمرکززدایی جوامع و نهادهای موجود که به دلیل گسترش فناوری اطلاعات شتاب بیشتری یافته است، تمایل روزافزون به جهانی شدن به همراه حفظ ویژگی‌های ملی، قومی و فرهنگی و بسیاری عوامل دیگر، لزوم درک بهتر از تغییرات و آینده را برای دولت‌ها، کسب‌وکارها، سازمان‌ها و مردم ایجاب می‌کند. آینده اساساً قرین به عدم قطعیت است. با این همه، آثار و رگه‌هایی از اطلاعات و واقعیات که ریشه در گذشته و حال دارند، می‌توانند رهنمون ما به آینده باشند. ادامه «تصمیم‌گیری صرفاً چندین آینده محتمل براساس تجارب گذشته»، غفلت از رصد تغییرات آتی را در پی خواهد داشت و با تلخ‌کامی روبرو خواهد شد. عدم قطعیت نهفته در آینده برای بعضی، توجیه‌کننده عدم دوراندیشی آنان است و برای عده‌ای دیگر، منبعی گران‌بها از فرصت‌ها (زارع و همکاران، ۱۳۹۸).

آینده پژوهی دید مردم را نسبت به رویدادها، فرصت‌ها و چالش‌های احتمالی آینده باز می‌کند و از طریق کاهش ابهام‌ها و تردیدهای فرساینده، توانایی انتخاب‌های هوشمندانه مردم و جامعه را افزایش می‌دهد. این عمل به شکل انفرادی یا گروهی، بسته به نیاز انجام می‌شود. فرایند آینده پژوهی با طرح اندیشه‌ای شروع می‌شود که آن اندیشه و طرح، می‌تواند محتمل یا واقعی و بالعکس باشد. آینده پژوهان به دنبال کشف، ابداع، ارائه، آزمون و ارزیابی آینده‌های ممکن، محتمل و بهتر هستند. آنان انتخاب‌های مختلفی راجع به آینده فراروی انسان‌ها قرار می‌دهند و در

انتخاب و پی‌ریزی مطلوب‌ترین آینده کمک می‌کنند (حیدری پور و حاکمی، ۱۳۹۹). امروزه آینده‌پژوهی به یک حوزه پژوهشی مستقل تبدیل شده است. آینده‌پژوهی به‌عنوان یک مقوله میان‌رشته‌ای در پی کشف و شناسایی آینده‌های ممکن، محتمل و مطلوب و کاربست آن در زمان حال است. هدف آینده‌پژوهی تولید روش‌مند دانش راهنما و استفاده بیشتر از ملاحظات آینده‌محور در فرایند تصمیم‌گیری است. پس از ده‌ها سال آینده‌پژوهی نظام‌یافته، در میان کارشناسان این اندیشه قوت گرفت که آینده تنها در عرصه‌های محدودی پیش‌بینی‌پذیر است. با این وجود، میان توده مردم، باورهای نادرست و انتظارات فراوانی از آینده‌پژوهی وجود دارد و به این رشته به‌عنوان روش پیش‌بینی آینده نگاه می‌کنند که باید بر پایه این باور، دقت و روایی پیش‌بینی‌ها بسیار زیاد باشد. از آنجا که چنین انتظاری ناشدنی است، به‌طور طبیعی پیامدهای ناامیدکننده‌ای همراه خواهد داشت (حیدری پیرالوان و صائب‌نیا، ۱۳۹۷)

آینده‌پژوهی و آینده‌نگاری مصطلح امروزی، به‌مثابه یک دانش نوپدید بشری، دیرزمانی نیست که در ادبیات علمی جهانی رایج شده است و علی‌رغم کوتاهی این عمر، توانسته است با سرعتی شتابان جایگاه خود را در فرایندهای تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری و تعیین راهبرد سازمان‌ها و دولت‌ها ارتقا دهد. شاید دلیل اصلی آن، پشتوانه‌های غنی تاریخی تمدن‌های مختلف بوده است (حیدری پور و حاکمی، ۱۳۹۹).

آینده‌نگری در تعالیم اسلام نیز جایگاه والایی دارد. قرآن مجید به پیروان خود توصیه می‌کند که عاقبت‌اندیش باشند، فریفته منافع زودگذر دنیا نشوند؛ بلکه آخرت را در نظر داشته باشند و به‌گونه‌ای عمل کنند که در آخرت، سعادت‌مند گردند. آموزه‌های دینی اسلام، جوانان را برای کسب دانش به‌منظور کسب کمال و موفقیت‌های آینده تشویق می‌کند (طالقانی، ۱۳۶۶ ش).

ضرورت آینده‌نگری، مسأله‌ای عقلی است و هر انسان خردمندی آن را باور دارد؛ زیرا آینده‌نگری یکی از شرایط انجام‌دادن درست و منطقی کارها است و پیامدهای احتمالی هر کاری، در صورتی قابل جبران خواهد بود که قبل از اقدام، توجه کافی به آن شده و پیش‌بینی‌های لازم صورت گرفته باشد.

قرآن در زمینه آینده‌نگری می‌فرماید:

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَكُنْتُمْ تُرْسًا لِلَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»؛

ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا دارید و هر کسی باید بنگرد که برای فردا [خود] از پیش، چه فرستاده است و [باز] از خدا بترسید. درحقیقت خدا به آنچه می‌کنید آگاه است. (حشر؛ ۱۸).

این آیه شریفه، مؤمنان را فرمان می‌دهد که از خدا پروا داشته و ملتزم اوامر و نواهی او باشند و در اعمال خود، نظر کنند و ببینند که چه عملی برای روز حساب پیش فرستاده‌اند؟ آیا صالح است که امید ثواب داشته باشند یا فاسد است که در این صورت از عقاب خدا بهراسند و توبه نمایند و نفس خود را به محاسبه بکشند؟ و مجدداً امر می‌نماید که از خدا تقوی داشته باشید؛ یعنی در مقام محاسبه و نظر در اعمال از خدا بترسید و متوجه باشید که او به آنچه می‌کنید، آگاه است و صلاح و خلوص عمل شما با فساد و عدم اخلاص آن را به‌درستی می‌شناسد. پس بر مؤمنان واجب است که واجبات الهی را انجام دهند، از محرّمات و نواهی پروردگار اجتناب کنند و عمل‌شان منحصر در طاعت خدا و اجتناب از معصیت باشد، سپس نظری به اعمال خود بیفکنند، چون این اعمال توشه آخرت آنها است که از این دنیا برای خود می‌فرستند و مطابق آن به حساب‌شان رسیدگی می‌شود؛ پس شایسته است که انسان قبل از مرگ و لقای الهی در روز جزا، خود به حساب خود رسیدگی کند و از بابت اعمال صالحش، خدا را شکر گزارد، از بابت اعمال فاسدش به درگاه او توبه و طلب مغفرت نماید، در محاسبه اعمال خود نیز تقوا داشته باشد، عمل ریاکارانه خود را خالص نبیند یا عمل زشت خود در نظرش زیبا جلوه نکند؛ چون باید بداند در قیامت محاسبه او به دست خدایی است که نسبت به همه اعمال کوچک و بزرگ او آگاهی کامل دارد (طباطبایی، ۱۴۱۷ ق).

نوشتار حاضر، کوششی در جهت شناسایی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم است. در راستای دست‌یابی به هدف پژوهش باید دید که رویکردهای قرآن به آینده‌پژوهی چیست و الگوی آینده‌اندیشی از منظر قرآن کریم با استفاده از روش داده‌بنیاد چگونه استخراج می‌گردد؟

شیوه گردآوری داده‌ها نیز با توجه به قلمروی موضوعی تحقیق با بررسی و مطالعه آیات قرآن کریم صورت گرفته است. در واقع فهم مفهوم آینده و حوزه‌های فکری پیرامون آن در ساحت قرآن کریم صورت گرفته است. در پژوهش حاضر به مهم‌ترین و نزدیک‌ترین منابع شناخت قرآن کریم که همان تفاسیر متقن و متأخر شیعی است مراجعه شده و با مبنا قرار دادن دیدگاه اسلام درباره آینده‌اندیشی، در پاسخ به هدف تحقیق، الگوی آینده‌اندیشی از منظر قرآن کریم با استفاده از روش داده‌بنیاد استخراج شده است.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۱- آینده‌پژوهی

از لحاظ لغوی آینده‌پژوهی معادل فیوچرز^۱ است. واژه جمع فیوچرز بدین دلیل استفاده شده است که با بهره‌گیری از طیف وسیعی از روش‌شناسی‌ها و به‌جای تصور فقط یک آینده، به گمانه‌زنی‌های نظام‌مند و خردورزانه، در مورد چندین آینده متصور مبادرت می‌شود. موضوعات آینده‌پژوهی دربرگیرنده گونه‌های ممکن، محتمل و مطلوب برای دگرگونی از حال به آینده هستند (حیدری‌پور و حاکمی، ۱۳۹۹). آینده‌پژوهی^۲ درصدد است تا منابع الگوها و دلایل تغییر یا ثبات یک مسأله را به‌منظور توسعه آینده‌نگری و گسترش دامنه دوراندیشی، بررسی کند و انتخاب‌ها و احتمالات مختلف را در نظر بگیرد. به عبارت دیگر، آینده‌پژوهی شامل گردآوری داده‌های کمی و کیفی در مورد احتمال، امکان، اولویت و ضرورت تغییر است که مبتنی بر آمار موجود و احتمالات آینده است. همان‌طور که در تاریخ (گذشته‌پژوهی) به دنبال توضیح حوادث و اتفاقات گذشته و کشف دلایل و زمینه‌های رخ دادن آن‌ها هستیم، آینده‌پژوهی به دنبال درک نیروهای نهفته و خفته زمان حاضر و امکان بروز رخ دادهای آینده است. در آینده‌پژوهی تمام احتمالات وقوع یک حادثه خوب یا بد، در آینده با دقت تمام سنجیده می‌شود (کریمی و معتمدی، ۱۴۰۰).

1. Futures
2. Futures Studies

میشل گوده - آینده‌پژوه نامدار - آینده‌شناسی را بررسی و تعیین منابع، الگوها و روندهای تغییر و تحول یک موضوع یا مسأله در آینده، براساس داده‌های کمی و کیفی تعریف می‌کند (کریمی و معتمدی، ۱۴۰۰).

آینده‌پژوهی سخن گفتن از واقعیتی است که در افق‌های دوردست قرار دارد؛ طوری که در آینده قابل دسترس خواهد بود. در تعریف دیگری به توانایی دیدن الگوها و طرح‌ها، قبل از اینکه به‌طور کامل پدیدار شوند و ایجاد توانمندی مناسب برای رویارویی با آن‌ها آینده‌پژوهی می‌گویند. در واقع هر یک از تعاریفی که برای آینده‌پژوهی ارائه می‌شود، مبتنی بر تفکر غالب بر آن دوره است؛ مثلاً در رویکردهای اولیه آنچه از آینده‌پژوهی مدنظر بود صرفاً پیش‌بینی بود؛ اما امروزه تعریف این واژه فراتر از پیش‌بینی است. به همین دلیل اسلاتر در تعریف این واژه می‌گوید: «آینده‌پژوهی مطالعه‌ای منظم درباره آینده است که افراد می‌توانند با اقدامات هدف‌مند خود، آن‌را طراحی کنند و شکل دهند» (محسن منطقی و همکاران، ۱۳۹۷).

دانشمندان عصر کنونی نیز - همچون اسحاق نیوتون - می‌گویند: اگر من می‌توانم دوردست‌ها را ببینم برای این است که بر شانه‌های غول ایستاده‌ام. برای اینکه بتوانیم آینده‌های دور را ببینیم، باید بر شانه‌های غولی به نام «آینده‌پژوهی» سوار شویم (حیدری پور و حاکمی، ۱۳۹۹).

۲- آینده‌پژوهی اسلامی

با وجود غنی بودن تمام ادیان الهی، به‌خصوص دین مبین اسلام از نمونه‌ها، سبک‌ها و روش‌های پیشرفته تربیتی، مدیریتی و برنامه‌ریزی، به‌دلیل عدم توجه و کنکاش عمیق در این حوزه، بسیاری از برنامه‌ریزان به اقتباس و ایجاد مدل‌های جدید در برنامه‌ریزی دست زده‌اند که بیشتر این مدل‌ها برگرفته از آرا و افکار اندیشمندان و فلاسفه غربی بوده است و متناسب با شرایط حاکم بر جامعه و آرا و عقاید فلسفی و تربیتی خود آن‌هاست.

در این میان اسلام به‌عنوان کامل‌ترین دین الهی و توجه خاص و ویژه به موضوع انسان، هستی و آینده او، یکی از منظم‌ترین، مدرن‌ترین و آینده‌گراترین برنامه‌ریزی را برای تربیت و پرورش انسان به همراه آورده و مسیر حرکت را برای او مشخص کرده است؛ اما سؤالی که اینجا مطرح

است، این است که آیا برنامه‌ای کامل‌تر، راهبردی‌تر و آینده‌گراتر از این برنامه‌های الهی می‌توان یافت؟ و در این میان نقش و جایگاه برنامه‌هایی که به دست بشر ایجاد می‌شوند، چیست و چگونه باید استفاده شوند؟

اینجاست که به ضرورت استفاده از آینده‌پژوهی به‌عنوان یک دانش بشری در جهت پیش‌برد اهداف دینی و برنامه‌ریزی دقیق برای جامعه اسلامی می‌رسیم (پوراحمدی و جلالی، ۱۳۹۴).

۳- آینده‌پژوهی الهی از دیدگاه قرآن

بسیاری از دانشمندان، قرآن و روایات را معدن بزرگ آینده‌پژوهی قرآنی می‌دانند و قائل به این معنا هستند که چون ماهیت آینده‌پژوهی ظنی و حدسی در مورد آینده است؛ لذا هیچ کس را نسبت به آن از پروردگار جهانیان شایسته‌تر نمی‌دانند. پس دین، قرآن و روایات، منبع اصلی آینده‌پژوهی محسوب شده است؛ اما در مقابل می‌توان گفت چون آینده‌پژوهی را مملو یا متهم به خطا می‌دانند، لذا هرگونه ارتباط قرآن و آینده‌پژوهی را مردود و دامن قرآن را از اوهام و خطا منزیه می‌دانند. از طرف دیگر چون آینده‌پژوهی یعنی حرف‌زدن بدون تصمیم و اراده قاطع (اصل عدم قطعیت)، پس لاجرم بحث در مورد آینده تردید دارد، حال آنکه دین و قرآن تردیدبردار نیست. بی‌تردید قرآن کریم کتاب همه زمان‌ها خصوصاً زمان آینده است؛ چراکه خداوند متعال در آن مشخصات فضاها، سرزمین‌ها و جوامع آینده را تا قیامت و بلکه بعد از آن به تصویر کشیده است (پوراحمدی و جلالی، ۱۳۹۴).

قرآن مجید به پیروان خود توصیه می‌کند که عاقبت‌اندیش باشند و فریفته منافع زودگذر دنیا نشوند؛ بلکه آخرت را در نظر داشته باشند و به گونه‌ای عمل کنند که در آخرت، سعادت‌مند گردند. آموزه‌های دینی اسلام، جوانان را برای کسب دانش به‌منظور کسب کمال و موفقیت‌های آینده تشویق می‌کند.

آینده‌نگری هم جنبه اخروی و هم جنبه دنیوی دارد:

نمونه‌ای از سفارش قرآن به آینده‌نگری دنیوی را می‌توان در آینده‌نگری حضرت یوسف (علیه‌السلام) مشاهده کرد که در تعبیر خواب گفت:

«قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَأْبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ * ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَحْصِنُونَ * ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ عَامٌ فِيهِ يُعَاتِي النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ»

گفت: هفت سال پی در پی می کارید و آنچه را درویدید - جز اندکی را که می خورید - در خوشه اش واگذارید * آن گاه پس از آن، هفت سال سخت می آید که آنچه را برای آن سالها از پیش نهاده اید جز اندکی را که ذخیره می کنید همه را خواهند خورد * آن گاه پس از آن، سالی فرا می رسد که به مردم در آن [سال] باران می رسد و در آن، آب میوه می گیرند. (یوسف؛ ۴۹-۴۷).

این آیه، نمونه ای از برنامه ریزی اقتصادی است که حضرت یوسف (علیه السلام) برای مردم مصر، تدبیر کرد.

در زمینه آینده نگری اخروی نیز آیه قرآن می فرماید:

«وَقَدْ مَوَّالُوا لِنَفْسِكُمْ وَأَنْتُمْ وَاللَّهُ وَاعِلْمُوا أَنْكُمْ مَلَأُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ»؛ و برای خودتان مقدم دارید و از خدا پروا کنید و بدانید که او را دیدار خواهید کرد و مؤمنان را به این دیدار مژده ده. (بقره؛ ۲۲۳).

مؤمنین، باید مانند کشاورز عاقبت اندیش و ناظر به آینده باشند و هرچه بیش تر از کشت خود برای زندگی آینده اش بهره و توشه بردارد و نباید شکوفه ها و سبزه های لذات زودگذر، چشم و دلش را برباید و از اندیشه در تربیت و ذخیره بذر، چشم ببوشد. باید بذرهایی تقدیم نماید که وارث عقاید، اخلاق عالیه و جهاد اسلامی باشند تا بهره و سود آن، عاید دنیا و آخرت همه باشد (طالقانی، ۱۳۶۶).

پیشینه پژوهش

اگرچه در منابع معتبر اسلامی، درخصوص اندیشیدن در عاقبت امور و جهان، مطالعات مختلفی صورت گرفته؛ اما درخصوص عنوان و موضوع این پژوهش، به نسبت مطالعات محدودی

صورت گرفته است. بر این اساس، در این بخش، تنها به مطالعاتی اشاره شده که ربط بیشتری به بعضی ابعاد عنوان مذکور دارند؛ لذا از عمده پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر در این خصوص به نگارش درآمده‌اند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

امیررضا نقش (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان «آینده‌اندیشی در جهان‌بینی اسلامی (رویکردی مبتنی بر مبانی اسلامی و آموزه‌های قرآن، به آینده‌پژوهی)»، ضمن بررسی آینده‌اندیشی با رویکردی مبتنی بر مبانی اسلامی و آموزه‌های قرآن، بیان می‌دارد از آنجایی که رشد و بالندگی آینده‌پژوهی در غرب بوده، مبانی و اصول آن نیز از مدرنیته غربی تأثیر پذیرفته و رنگ و بوی اومانیستی و سکولار به خود گرفته است. به نظر می‌رسد رویکرد عرفی کنونی در نگاه به آینده، نمی‌تواند از آینده امن و پایدار، رمزگشایی کند. ایشان ضمن بررسی ابعاد و چالش‌های مختلف این موضوع، بیان می‌دارند که بررسی آموزه‌ها و گزاره‌های اسلام، می‌تواند بخش مهمی از این چالش را برطرف نماید. بررسی آیات قرآن مجید و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) نشان می‌دهد که در اسلام، نگاه به آینده، اصالت و عمق ویژه‌ای می‌یابد. بر این اساس برای بومی‌سازی آینده‌پژوهی، باید پالایش جدی در رویکردها و مبانی آن صورت گیرد و از منظر دینی، بخصوص از منظر قرآنی، به آن پرداخته شود. شناخت رویکردهای آینده‌شناسانه قرآن هم‌چنین استخراج سنت‌های اجتماعی و قوانین تاریخ با استمداد از آموزه‌های خطاناپذیر وحی می‌تواند راه‌گشای مسیری باشد که علم توانایی ایجاد آن را ندارد.

فرهاد احمدی آشتیانی (۱۴۰۰)، در پژوهشی تحت عنوان «تصورپردازی آینده در قرآن؛ تأملی بر جایگاه‌یابی زمانی «جنت» مطرح در ه‌آیه ۱۳۳ هسوره آل عمران» بیان می‌دارد شمار قابل توجهی از آیات قرآن به ترسیم آینده‌نگرانه مقاطع زمانی پیش‌رو و توصیف اوضاع عالم و شرایط انسان‌ها در این مقاطع اختصاص یافته‌اند؛ اما وحدت سنخیت مقاطع پیش‌رو و نبود دانش کافی نسبت به هر کدام از این مقاطع سبب شده تا تعیین دقیق زمان تحقق این آیات در آثار تفسیری با درآمیختگی‌هایی همراه باشد. در این پژوهش با توجه به آیاتی که تصویری از ویژگی‌های بهشت و اوصاف زندگی بهشتیان ارائه می‌دهند، تعیین جایگاه زمانی آیات و کاهش این درآمیختگی

انجام می‌گردد. در آثار تفسیری، چهار مصداق برای واژه «جنت» در آیات قرآن ذکر شده است؛ بهشت آدم (علیه السلام)، باغ‌های دنیایی، بهشت‌های برزخی و بهشت پس از قیامت. در این مقاله بعد از نمایان کردن زمینه‌های ایجاد در آمیختگی در مصداق‌یابی آیات توصیف‌گر آینده در قرآن، به بررسی تفسیری «جنت» توصیف‌شده در آیه ۱۳۳ سوره آل‌عمران پرداخته و نشان داده که این بهشت در زمره هیچ یک از مصداقیق چهارگانه برشمرده‌شده قرار نمی‌گیرد. توجه به ویژگی‌های خاص این بهشت به همراه سایر قرائن موجود در آیات و روایاتی که به ترسیم اوضاع عالم در آستانه برپایی قیامت و ظهور امام زمان (عجل الله تعالی فرجه الشریف) پرداخته‌اند، روشن می‌سازد که این بهشت، یک بهشت پیش‌قیامتی است که در دوران ظهور و بعد از پایان نابودی کامل بدان و بدی‌ها برپا می‌شود. در حقیقت آیه مزبور توصیفی قرآنی از فرجام دنیا است؛ بهشتی که گستره آن آسمان‌ها و زمین را فرامی‌گیرد.

غلامرضا بهروزی لک و علی جعفر دهکردی (۱۳۹۸)، در پژوهشی تحت عنوان «مدل دستگاه فهم و آینده‌اندیشی تمدن‌ساز مبتنی بر قرآن کریم» کوشیده‌اند با در نظر گرفتن مؤلفه‌های دستگاه آینده‌اندیشی و تمدن‌سازی، چیستی و چگونگی مدل یا دستگاه فهم و آینده‌اندیشی تمدن‌ساز را براساس قرآن و عترت، مورد پژوهش قرار دهند. می‌توان گفت نتیجه به کارگیری مدلی که در آن همه جوانب آینده براساس قرآن و عترت مدنظر باشد، تمدن‌سازی خواهد بود. براساس یافته‌های پژوهش، آینده‌اندیشی تمدن‌ساز اسلامی عبارت است از کنش یا فرآیند فکری مداوم و نظام‌مند معطوف به آینده که در اثر انگیزه ترس از ضرر، طمع، منفعت یا علاقه ناشی از شایستگی مقام مراتب ولایت الهی ایجاد و به ترسیم نقشه ذهنی و عینی مبتنی بر قرآن و عترت، به منظور تحقق تمدن اسلامی منجر می‌شود.

محسن منطقی، محسن الویری، جعفر رحمانی و رضا ابروش (۱۳۹۷)، در پژوهشی تحت عنوان «ارائه مدل مفهومی روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی»، ضمن بررسی روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی که از مباحث پایه‌ای و اساسی در فرایند تولید دانش آینده‌پژوهی اسلامی است، تفاوت مبنای معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی اسلامی مورد بررسی قرار گرفته و روش‌شناسی

آینده‌پژوهی اسلامی از سایر روش‌شناسی‌های موجود در این دانش متفاوت قلمداد می‌گردد. ازین‌رو، در این پژوهش به دنبال چگونگی روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی بوده و هدف این پژوهش نیز ارائه مدلی مفهومی از روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی مبتنی بر مبانی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی اسلامی می‌باشد. هدف پژوهش نیز این است که روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی براساس مبانی و آموزه‌های اسلامی شناسایی و نخستین گام برای توسعه و تدوین نظریه‌های آینده‌پژوهی اسلامی برداشته شود. پس از بررسی مبانی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی اسلامی و تأثیر آن‌ها بر روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی، برای ارائه الگوی روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی، چارچوب مفهومی تدوین می‌شود. به همین دلیل هرگونه تلاش برای ایجاد آینده‌پژوهی اسلامی در گرو تدوین و ارائه مدلی از روش‌شناسی مبتنی بر اندیشه و مبانی اسلام است بنابراین، با بررسی‌های انجام‌شده در این پژوهش، روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی براساس مبانی معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی اسلامی در سه دسته روش‌شناسی تحلیلی و تفسیری و شهودی بررسی می‌شود. روش‌شناسی شهودی آینده‌پژوهی اسلامی آنچه در نوشتارهای اسلامی درباره روش‌شناسی شهودی مطرح می‌شود، عمدتاً به معرفت‌های حضوری انسان از عوالم غیب نفسی اشاره دارد.

علیرضا افصلی و رضا محمدرضاییکی (۱۳۹۹) در پژوهشی تحت عنوان «سنت پژوهی: رویکردی نوین در آینده‌پژوهی (نظام سنت رزق)» بیان می‌دارند سنن الهی، قوانینی هستند که خداوند بر عالم خلقت حاکم فرموده است و از طریق آن‌ها، تدبیر خود بر عالم تکوین را جاری می‌سازد. استفاده از این سنن در حوزه‌های دانشی گوناگون به‌ویژه در آینده‌پژوهی، می‌تواند مفید واقع شود. سنت پژوهی به‌عنوان رویکردی نوین در آینده‌پژوهی جهت استفاده از سنن برای برآورد و تخمین آینده و هم‌چنین ساخت آن معرفی می‌شود. سنت پژوهی، پژوهش در سنت‌های الهی و کشف آن‌ها، تبیین شرایط و چگونگی تحقق آن‌ها و تبیین چگونگی نحوه تعامل سنن با یکدیگر جهت تحلیل و تبیین وقایع آینده است. در این تحقیق به‌عنوان مطالعه موردی از رویکرد سنت پژوهی، سنت رزق مورد بحث قرار می‌گیرد. سنت رزق از جمله سنت‌هایی است که خداوند

بر عالم خلقت حاکم فرموده است و مبتنی بر آن، روزی بندگان خود را تدبیر می‌فرماید. جریان سنت رزق در عالم خلقت، براساس خرده‌سنت‌هایی تحقق پیدا می‌کند که در این مقاله مبتنی بر آیات و روایات، این خرده‌سنت‌ها در قالب قوانین خداوند در روزی‌رسانی تبیین شده است. در مجموع این مقاله به ۲۰ قانون مرتبط با رزق و نظام حاکم بر آن‌ها اشاره می‌کند.

روش‌شناسی پژوهش

با توجه به اینکه روایی پژوهش یکی از عوامل مهم روش‌شناسی پژوهش است؛ لذا این مهم، با مراجعه مستمر به متون اصیل اسلامی تأمین شده است. در زمینه ارزیابی پایایی پژوهش‌های کیفی نیز دیدگاه‌های متفاوتی وجود دارد که یکی از آن‌ها به «قابل اعتماد بودن»، «دقت» و «کیفیت» در پژوهش ارجاع می‌یابد (گل‌افشانی، ۲۰۰۳: ۵۹۷). به همین منظور استفاده از مستندات و مدارک کافی نقشی مهم در اعتمادسازی و کیفیت پژوهش خواهد داشت (عباس‌زاده، ۱۳۹۱: ۱۹). بنابراین، پژوهشگر به منظور افزایش اعتماد و دقت و کیفیت، داده‌های پژوهش را از منابع معتبر احصا می‌کند و می‌کوشد از مستندات و شواهد کافی درباره آن موضوع در آموزه‌های اسلامی استفاده کند.

راهبرد این تحقیق داده‌بنیاد است. این راهبرد به تحقیق کیفی گرایش دارد که با همکاری گلیسر و استراوس رشد و توسعه یافته است. راهبرد نظریه داده‌بنیاد (مفهوم‌سازی) بنیادی، نوعی روش‌شناسی عمومی برای تدوین نظریه‌هایی است که در داده‌های گردآوری و تحلیل شده به صورت نظام‌مند ریشه دارد. هدف نهایی این راهبرد، ارائه تبیین‌های جامع نظری درباره یک پدیده خاص است که به صورت استقرائی از مطالعه آن پدیده خاص حاصل می‌شود. نظریه داده‌بنیاد به سبب ماهیت مقایسه‌ای و تطبیقی بودن تحلیل خود، همیشه ملازم با نمونه‌گیری نظری است. در نظریه داده‌بنیاد، ابتدا از نمونه‌گیری هدفمند استفاده می‌شود؛ زیرا نمونه‌گیری نظری نمی‌تواند پیش از شروع مطالعه برنامه‌ریزی گردد، تصمیم‌های خاص نمونه‌برداری در خلال فرایند پژوهش شکل می‌گیرد. در نظریه داده‌بنیاد، پژوهشگر به دنبال فرایند است؛ بنابراین، پژوهشگر باید

مواردی را انتخاب کند که به او در ساخت نظریه کمک نمایند. ملاک انتخاب آیات قرآن کریم در این روش، متأثر از طرح و هدف پژوهش است. از آنجا که هدف پژوهش کشف عناصر الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم است، پژوهشگر به دنبال آیاتی بوده است که تبیین‌کننده الگوی مدنظر باشد تا بتوان از طریق آیات انتخاب‌شده، درک ژرفی از موضوع مورد مطالعه برای ساخت نظریه به دست آورد. در برداشت مفهومی فرایند کدگذاری نیز، با تعدادی از اساتید و صاحب‌نظران حوزه دین مشورت شد. در این راهبرد پژوهش، سه فرایند مشخص وجود دارد که رویه‌های نمونه‌گیری نوعاً براساس آن‌ها انتخاب می‌شوند. این سه فرایند عبارتند از: کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری گزینشی (زارع و همکاران، ۱۴۰۰). هدف اصلی این تحقیق، طراحی الگوی آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم است. در این تحقیق، از منبع جمع‌آوری داده‌ها، آیات مرتبط با آینده‌اندیشی شناسایی و جمع‌آوری شد. همان‌طور که در جداول شماره ۱، ۲ و ۳ مشاهده می‌شود، نخست ۲۰ مفهوم اولیه طی فرایند کدگذاری باز گردآوری شد، سپس در مرحله کدگذاری محوری ۹ مقوله استخراج شد و در نهایت، در مرحله کدگذاری گزینشی یک مقوله هسته به دست آمد.

۱- روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

با عنایت به اینکه پژوهش حاضر درصدد طراحی الگوی آینده‌اندیشی از منظر قرآن کریم می‌باشد؛ لذا باید مشخص شود هر مفهومی که در قرآن کریم درباره آینده‌اندیشی به کار رفته است، چه عناصر و چه روابط معنایی دارد. در این پژوهش، در فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها با عنایت به روش تحلیل و تفسیر مفهومی، مفهوم مدنظر در بافت آیات قرآن کریم مورد توجه قرار می‌گیرد. بدین ترتیب، این روش در عرصه آینده‌اندیشی می‌تواند ما را در مفهوم‌سازی یاری کند. در این تحقیق، این شیوه با توجه به اصول اولیه نظریه داده‌بنیاد استفاده شده است. بدین ترتیب، در فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها به محض روشن شدن حوزه تحقیق و کلیاتی از مسأله و موضوع پژوهش، محقق وارد کار گردید و عملاً کار تحقیق در حوزه یادشده را آغاز کرد. در این شیوه، ابتدا کدهای مناسب به بخش‌های مختلف داده‌ها اختصاص می‌یابد. این کدها در قالب مفهوم

تعیین می‌شوند که آن‌را «کدگذاری باز» می‌نامند؛ سپس با اندیشیدن درباره ابعاد متفاوت این مقوله‌ها و یافتن پیوندهای میان آن‌ها، به «کدگذاری محوری» اقدام می‌شود. سرانجام با «کدگذاری گزینشی» مقوله‌ها پالایش می‌گردند. همان‌طور که در جداول زیر آمده است، ۲۰ مفهوم اولیه، در مرحله کدگذاری محوری ۹ مقوله استخراج شد و در نهایت در مرحله کدگذاری گزینشی، یک مقوله هسته به دست آمد.

۲- کدگذاری باز آینده‌اندیشی

برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، کدگذاری باز انجام گرفت. کدگذاری باز بدین صورت است که با توجه به جست‌وجوی «مفهوم آینده‌اندیشی»، آیاتی از قرآن کریم که مربوط به آینده‌اندیشی می‌باشد بررسی شد. کدگذاری باز در جدول شماره ۱ مشاهده می‌شود.

جدول ۱. کدگذاری باز آینده‌اندیشی

شناسه	ترجمه آیات قرآن کریم (۵۱د)	مفهوم (کد)	مقولات
C1	«در آن هنگام که یعقوب (در واپسین لحظات عمر) به فرزندانش گفت: پس از من چه چیز را می‌پرستید؟» (بقره، ۱۳۳).	نگرانی (صالحان) از وضعیت نسل‌های بعد	
C2	«گفت هفت سال پی‌درپی می‌کارید و آنچه را درویدید جز اندکی را که می‌خورید در خوشه‌اش واگذارید * آن‌گاه پس از آن هفت سال سخت می‌آید که آنچه را برای آن [سال‌ها] از پیش نهاداید جز اندکی را که ذخیره می‌کنید همه را خواهند خورد * آن‌گاه پس از آن سالی فرا می‌رسد که به مردم در آن [سال] باران می‌رسد و در آن آب میوه می‌گیرند» (یوسف، ۴۷-۴۹).	توجه ویژه به نسل‌های آینده در برنامه‌ریزی (صالحان و اولیای الهی)	توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده

مقولات	مفهوم (کد)	ترجمه آیات قرآن کریم (داده)	شناسه
توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده	نگرانی از آینده فرزندان	«و باید بترسند (از مکافات عمل خود) کسانی که اگر کودکان ناتوان از خود باقی می‌گذارند بر آنان بیم دارند، پس باید از خدا بترسند و (در حق ایتم مردم) سخن به اصلاح و درستی گویند» (نساء، ۹).	C3
تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)	مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)	«خداوند چنین مقرر داشته که من و رسولانم پیروز می‌شویم. که خدا بسیار قوی و مقتدر است» (مجادله، ۲۱).	C4
	پیامبران و پیروان آنان لشکر خدا هستند و لشکر خدا قطعاً در همه صحنه‌ها پیروز است.	«و لشکر ما پیروزند» (صافات، ۱۷۳).	C5
سنت الهی این است که صالحان، وارثان نهایی جهان باشند.	صالحان وارثان زمین می شوند	«ما ایام و روزهای (شیرینی و پیروزی) را میان مردم دست‌به‌دست می‌گردانیم» (آل عمران، ۱۴۰).	C6
	سنت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند	«ما در کتاب زبور، پس از «ذکر» (شاید مقصود تورات باشد) چنین نوشتیم که در آینده صالحان و پاکان وارثان زمین خواهند بود و صفحه جهان برای ابد از لوث وجود افراد ناصالح پاک خواهد شد» (انبیاء، ۱۰۵).	C7
	پیروزی نهایی اهل حق، یک سنت الهی است.	«خداوند به افراد با ایمان از شما که عمل نیک انجام دهد، وعده قطعی داده است که آنان را خلیفه و جانشینان خود در روی زمین قرار خواهد داد» (نور، ۵۵).	C8

شناسه	ترجمه آیات قرآن کریم (داده)	مفهوم (کد)	مقولات
C9	«و برای من در میان امت‌های آینده، زبان صدق (و ذکر خیری) قرار ده!» (شعراء، ۸۱).	حفظ دین و ارزش‌ها برای نسل‌های آینده	آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را
C10	«و باقیات صالحات (ارزش‌های پایدار و شایسته) ثوابش نزد پرورگارت بهتر و امیدبخش‌تر است» (کهف، ۴۶).	آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را حفظ می‌کنند.	برای نسل‌های آینده حفظ می‌کنند.
C11	«و آنان که به امانت‌ها و عهد و پیمان خود کاملاً وفا می‌کنند» (مؤمن، ۸).	مؤمن، متعهد است و خلف وعده، نشانه ضعف ایمان است.	حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده
C12	«ای کسانی که ایمان آورده‌اید از خدا پروا دارید و هر کسی باید بنگرد که برای فردا [ای خود] از پیش چه فرستاده است و [باز] از خدا بترسید. در حقیقت خدا به آنچه می‌کنید آگاه است» (حشر، ۱۸).	آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی، لازمه ایمان است.	
C13	«پروردگارا هیچ کس از کافران را بر روی زمین مگذار * چرا که اگر تو آنان را باقی گذاری بندگان را گمراه می‌کنند و جز پلیدکار ناسپاس نزایند» (نوح، ۲۶ و ۲۷).	انسان‌های ملکوتی در آینده تصرف دارند.	اولیای الهی به اذن خداوند متعال در آینده تصرف دارند.
C14	«و مردم را دعوت عمومی به حج کن؛ تا پیاده و سواره بر مرکب‌های لاغر از هر راه دوری به سوی تو بیایند...» (حج، ۲۷).	فریاد امروز اولیای خدا، در آیندگان اثر خواهد کرد.	

مقولات	مفهوم (کد)	ترجمه آیات قرآن کریم (داده)	شناسه
اراده الهی بر این است که دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان باشند.	دشمنان حق، از درک آینده عاجز و ناتوان هستند.	«و به یقین ما در آسمان برج‌هایی قرار دادیم و آن‌را برای تماشاگران آراستیم * و آن‌را از هر شیطان رانده شده‌ای حفظ کردیم» (حجر، ۱۶ و ۱۷).	C15
	جهل و عدم آگاهی بر آینده، اراده الهی است.	«خدا هر چه را خواهد (از احکام یا حوادث عالم) محو و هر چه را خواهد اثبات می‌کند و اصل کتاب (آفرینش) نزد اوست» (رعد، ۳۹).	C16
تخریب استعماری نسل‌های آینده	تخریب استعماری نسل‌های آتی	«فرعون گفت: به زودی پسران‌شان را می‌کشیم و دختران‌شان را زنده نگاه می‌داریم و ما بر آن‌ها کاملاً مسلطیم» (اعراف، ۱۲۷).	C17
	اثرگذاری اندیشه گذشتگان بر نسل آینده	«و هنگامی که به آن‌ها (مشرکان) گفته شود: آنچه را خدا نازل کرده است پیروی کنید، گویند: بلکه ما از آنچه پدران خود را بر آن یافتیم پیروی می‌نماییم. آیا بایست آن‌ها تابع پدران‌شان باشند گرچه آن پدران بی‌عقل و نادان بوده و هرگز به حق و راستی راه نیافته باشند؟» (بقره، ۱۷۰)	C18
حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز از آینده‌نگری الهی	حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز و دل‌نشین از آینده‌نگری الهی	«امروز، کافران از (زوال) آیین شما، مأیوس شدند بنابراین از آن‌ها نترسید! و از (مخالفت) من بترسید! امروز، دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما تمام نمودم و اسلام را به‌عنوان دین شما پذیرفتم» (مانده، ۳).	C19

مقولات	مفهوم (کد)	ترجمه آیات قرآن کریم (داده)	شناسه
حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز از آینده‌نگری الهی	لزوم ابلاغ پیام آینده‌نگرانه الهی در حضور مردم	«ای پیامبر! آنچه را از سوی پروردگارت به تو نازل شده است (در مورد ولایت و جانشینی حضرت علی) اعلام کن و اگر چنین نکنی، رسالت الهی را نرسانده‌ای و (بدان که) خداوند تو را از (شر) مردم (و کسانی که تحمل شنیدن این پیام مهم را ندارند) حفظ می‌کند. همانا خداوند گروه کافران را هدایت نمی‌کند» (مائده، ۶۷).	C20

۳- کدگذاری محوری آینده‌اندیشی

کدگذاری محوری فرایند ربط‌دهی مقوله به زیرمقوله‌ها و پیوند دادن مقوله در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است. این کدگذاری به این سبب محوری نامیده شده است که کدگذاری حول محور یک مقوله تحقق می‌یابد. در این مرحله، پس از این که مفاهیم مرتبط با آینده‌اندیشی در فرایند کدگذاری باز مشخص شد، نوبت به کدگذاری محوری آینده‌اندیشی می‌رسد. در این مرحله، برحسب ارتباط درونی میان مفاهیم، مقوله محوری شناسایی شد و سایر مفاهیم ذیل مقوله محوری قرار گرفت. در جدول شماره ۲ مقوله‌های محوری نشان داده شده‌اند.

جدول ۲. کدگذاری محوری آینده‌اندیشی

مقولات	مفاهیم	شناسه
توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده	نگرانی (صالحان) از وضعیت نسل‌های بعد + توجه ویژه به نسل‌های آینده در برنامه‌ریزی (صالحان و اولیای الهی) + نگرانی از آینده فرزندان	C1 + C2 + C3
تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)	مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی) + پیامبران و پیروان آنان لشکر خدا هستند و لشکر خدا قطعاً در همه صحنه‌ها پیروز است.	C4 + C5

مقولات	مفاهیم	شناسه
سنت الهی این است که صالحان، وارثان نهایی جهان باشند.	صالحان وارثان زمین می‌شوند + سنت الهی آن است که بندگان صالح، حاکم و وارث جهان باشند + پیروزی نهایی اهل حق، یک سنت الهی است.	C6 + C7 + C8
آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کنند.	حفظ دین و ارزش‌ها برای نسل‌های آینده + آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را حفظ می‌کنند.	C9 + C10
حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده	مؤمن، متعهد است و خلف و عده، نشانه ضعف ایمان است + آینده‌نگری و عاقبت‌اندیشی، لازمه ایمان است.	C11 + C12
اولیای الهی به اذن خداوند متعال در آینده تصرف دارند.	انسان‌های ملکوتی در آینده تصرف دارند + فریاد امروز اولیای خدا، در آیندگان اثر خواهد کرد.	C13 + C14
اراده الهی بر این است که دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان باشند.	دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان هستند + جهل و عدم آگاهی بر آینده، اراده الهی است.	C15 + C16
تخریب استعماری نسل‌های آینده	تخریب استعماری نسل‌های آتی + اثرگذاری اندیشه گذشتگان بر نسل آینده	C17 + C18
حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز از آینده‌نگری الهی	حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز و دل‌نشین از آینده‌نگری الهی + لزوم ابلاغ پیام آینده‌نگرانه الهی در حضور مردم	C19 + C20

۴- کدگذاری گزینشی آینده‌اندیشی

کدگذاری گزینشی در ادامه کدگذاری محوری است. این بار کدهای محوری را بررسی

می‌کنیم تا ببینیم چه اشتراکی بین آن‌ها وجود دارد (از نظر معنی و مفهوم)، سپس کدهای محوری هم‌خانواده را در یک واژه (مقوله) کلی‌تر دسته‌بندی می‌کنیم که در نهایت در مرحله کدگذاری گزینشی یک مقوله هسته به دست می‌آید.

جدول ۳. کدگذاری گزینشی آینده‌اندیشی

متغیر وابسته (موضوع)	ابعاد	مقولات
آینده‌اندیشی	جنبه مطلوب آینده‌اندیشی	توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده
		تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)
		سنت الهی این است که صالحان، وارثان نهایی جهان باشند.
		آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کنند.
		حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده
		اولیای الهی به اذن خداوند متعال در آینده تصرف دارند.
		اراده الهی بر این است که دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان باشند.
	حماسه غدیر خم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز آینده‌نگری الهی	
جنبه آسیب‌زای آینده‌اندیشی	تخریب استعماری نسل‌های آینده	

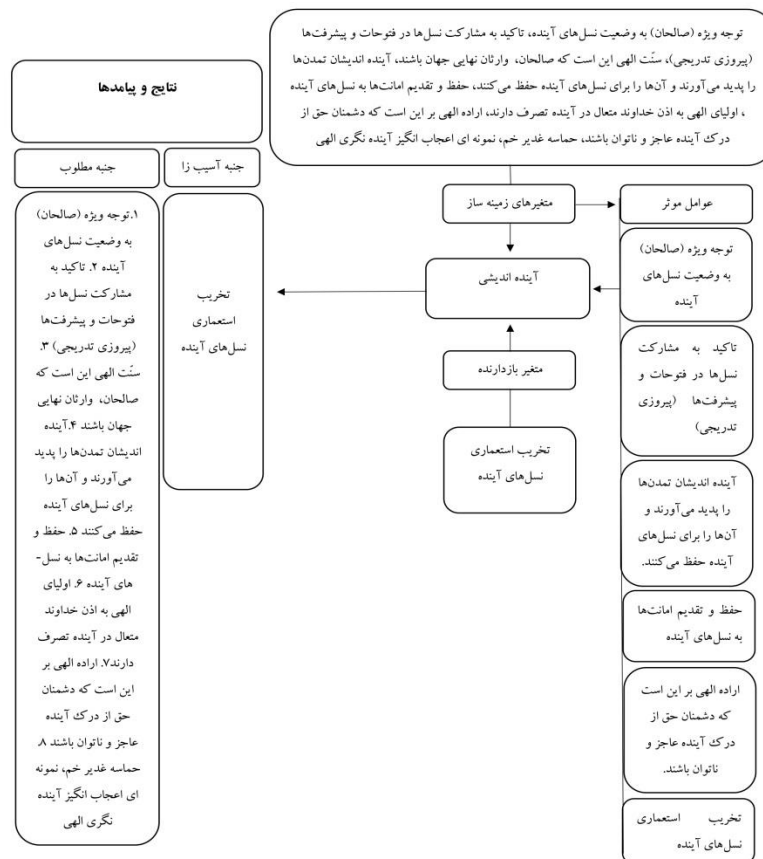
یافته‌های پژوهش

در این پژوهش سعی شده است تا الگوی آینده‌اندیشی، با استفاده از نظریه داده‌بنیاد الگوسازی مفهومی شود. بررسی‌ها نشان داده است که ماهیت این مرحله، از مرحله پیش، مجزا است. الگوسازی مرحله‌ای است که نیاز به تفکر، ابتکار، خلاقیت و خبرگی دارد. ابعاد برآمده از مرحله

پیش در قالب چهار «مقوله» و هر یک با نقش و جایگاه معین، به شرح ذیل دسته‌بندی شده است: (۱) متغیرهای مؤثر، (۲) متغیرهای زمینه‌ساز، (۳) متغیرهای بازدارنده و (۴) نتایج و پیامدها. در این پژوهش، عوامل اثرگذار بر آینده‌اندیشی شامل توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده، تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)، پدیدآوردن تمدن‌ها توسط آینده‌اندیشان و حفظ آن‌ها برای نسل‌های آینده، حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده، عاجز و ناتوان بودن دشمنان حق از درک آینده و تخریب استعماری نسل‌های آینده می‌باشد. عوامل زمینه‌ساز شناسایی شده عبارت‌اند از: توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده، تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)، سنت الهی بر اینکه صالحان، وارثان نهایی جهان باشند، آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کنند، حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده، تصرف اولیای الهی به اذن خداوند متعال در آینده و اراده الهی بر اینکه دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان باشند. حماسه غدیرخم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز آینده‌نگری الهی است. متغیرهای بازدارنده عبارت است از تخریب استعماری نسل‌های آینده. نتایج و پیامدهای شناسایی شده در دو بخش آسیب‌زا شامل تخریب استعماری نسل‌های آینده است و در جنبه مطلوب عبارتند از توجه ویژه (صالحان) به وضعیت نسل‌های آینده، تأکید به مشارکت نسل‌ها در فتوحات و پیشرفت‌ها (پیروزی تدریجی)، سنت الهی این است که صالحان، وارثان نهایی جهان باشند، آینده‌اندیشان تمدن‌ها را پدید می‌آورند و آن‌ها را برای نسل‌های آینده حفظ می‌کنند، حفظ و تقدیم امانت‌ها به نسل‌های آینده، اولیای الهی به اذن خداوند متعال در آینده تصرف دارند، اراده الهی بر این است که دشمنان حق از درک آینده عاجز و ناتوان باشند که حماسه غدیرخم، نمونه‌ای اعجاب‌انگیز آینده‌نگری الهی است.

الگوی آینده‌اندیشی، براساس الگوی تحلیلی شناخت دوجنبه آسیب‌زا و مطلوب آینده‌اندیشی در مسیر رسیدن از وضعیت موجود به وضعیت مطلوب بوده است و برای شناخت و توصیف آینده‌اندیشی و هرگونه اظهارنظر درباره آن می‌بایست با بررسی آیات قرآن کریم درباره چگونگی استفاده از آینده‌اندیشی به شناخت درستی دست یافت؛ به عبارت دیگر، با ماهیت

آینده اندیشی آشنایی پیدا کرد و همزمان با شناخت آینده اندیشی می‌بایست دو جنبه آسیب‌زا و مطلوب را به درستی درک کرد و در این میان لازم است که نتایج و پیامدهای استفاده از آینده اندیشی را مورد توجه قرار داد و در کنار این عمل، باید وظایف خود را مشخص کرد تا هدف نهایی آینده اندیشی تحقق پیدا کند؛ در نهایت، ارتباط میان مقوله‌های مختلف شناسایی شده، در قالب الگوی مفهومی در شکل شماره ۱ نمایش داده شده است.

شکل ۱. الگوی آینده اندیشی از دیدگاه قرآن کریم

نتیجه‌گیری

در این پژوهش سعی شده است تا آینده‌اندیشی از دیدگاه قرآن کریم، با استفاده از نظریه داده‌بنیاد الگوسازی مفهومی شود. این مطالعه از نوع پژوهش‌های کیفی است که در این پژوهش برای انتخاب نمونه، از نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است که از روش‌های نمونه‌برداری غیراحتمالی است. تجزیه و تحلیل متنی آیات قرآن کریم به شناسایی الگوی آینده‌اندیشی منجر شده است. نتایج و پیامدهای شناسایی شده در دو بخش آسیب‌زا و مطلوب قرار گرفته است که در ارتباط با جنبه مطلوب آینده‌اندیشی، آنچه از آیات قرآن کریم فهمیده می‌شود این است که حاکمیت اراده و مشیت خداوند متعال بر آینده بشریت و فرجام تاریخ، یکی از مبانی تفکر آینده‌گرای قرآن کریم به‌شمار می‌آید؛ لذا از آنجایی که اراده انسان تحت مشیت الهی قرار دارد، براساس خواست و اراده الهی، انسان‌ها در انجام اعمالی که در آینده و سرنوشت خود و نسل‌های بعد از خود اثرگذار است، مختارند؛ به عبارتی خود سرنوشت خویش را رقم می‌زنند و به‌وسیله اعمالی که انجام می‌دهند بر آینده و سرنوشت نسل‌های بعد از خود نیز اثرگذارند. از این رو خداوند متعال در قرآن کریم، این مهم را به بشریت متذکر می‌شود که در مقابل فرزندان و نسل‌های آتی خود نوعی احساس تعهد و مسئولیت داشته باشند و ضمن توجه به نیازهای زندگی و معیشتی آن‌ها، به نیازهای جسمانی و روحانی آن‌ها نیز توجه ویژه‌ای داشته باشند و این مهم نیز یکی از تکالیف و رسالت‌های الهی و بشری برای انسان در هر عصری می‌باشد؛ لذا با این وجود، رسیدن به فهمی دقیق از خواسته‌های نسل‌های آینده، انسان‌های هر دوره‌ای را جهت انجام‌دادن تکالیف و رسالت‌های الهی و بشری خود نسبت به نسل‌های آتی، کمک خواهد کرد. همان‌طور که در این پژوهش ملاحظه شد، خداوند متعال در قرآن کریم، با رویکردی ویژه این موضوع را مورد توجه قرار داده و همه انسان‌ها، به‌ویژه مسلمانان را به مشارکت‌دادن آیندگان در برنامه‌ریزی‌هایی که اکنون انجام می‌دهند، امر نموده است. قرآن کریم، به‌وضوح به حضور نسل‌های آتی در فرایند برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری انسان‌های عصر حاضر تأکید می‌کند و توجه به این مهم را واجب می‌داند. از ژرفای مفاهیم آسمانی این کتاب شریف این‌گونه استنباط می‌شود

که وضعیت انسان‌ها در هر عصری، در گرو اندیشه‌ها، تصمیمات و تلاش‌های نسل‌های گذشته بوده است؛ در واقع انسان‌های دوران حاضر در سرنوشت نسل‌های آینده تأثیرگذار خواهند بود. این‌طور به نظر می‌رسد که خداوند متعال در قرآن کریم از انسان‌های عصر حاضر این‌گونه می‌خواهد که فرد یا افرادی را به‌عنوان نمایندگانی از نسل‌های آینده در کنار خود قرار دهند تا در مورد خواسته‌ها و مطالبات خود و تأثیراتی که اندیشه‌ها، تصمیمات و تلاش‌های نسل‌های حاضر در کیفیت زندگی آن‌ها دارند، سخن بگویند. این مهم را در مراتب پایین‌تر به‌وضوح می‌توانیم به‌عنوان یکی از دغدغه‌های اصلی آینده‌پژوهان ببینیم. آن‌جایی که در چارچوب مؤسسه و نهادهایی همچون شورای سخن‌گویان نسل‌های آینده، دادگاه نسل‌های آینده و ...، سخن از حقوق نسل‌های آینده به میان می‌آید به همین ویژگی اساسی برمی‌خوریم. این‌که مطرح شد «مراتب پایین‌تر»، بدین جهت است که دین مبین اسلام دیدگاهی کاملاً جامع و همه‌جانبه به سرنوشت انسان‌ها دارد و تعالیم و آموزه‌های آن از عالی‌ترین نیازها که در واقع همان نیازهای فکری و عقیدتی انسان‌هاست، تا نیازهای عادی بشری (نیازهای زندگی و معیشتی) را نیز شامل می‌شود؛ لذا دین اسلام در عالی‌ترین نقطه‌ی آینده‌نگری است و به سعادت معنوی و تکامل انسان‌ها توجه دارد و این نشانگر جامعیت دین مبین اسلام می‌باشد؛ لذا انتظار فرج به‌معنای ظهور همه‌جانبه دین برای همه بشر است، به‌گونه‌ای که خداوند متعال در آیاتی از قرآن کریم اشاره می‌کند که اراده الهی بر آن تعلق گرفته که پیشوایی و سروری جهان از آن مستضعفان باشد و خداوند آنان را وارثان زمین قرار دهد و اراده خداوند حتمی و تخلّف ناپذیر است. این حاکمیت، یک نعمت بزرگ الهی است که به مؤمنان مستضعف تعلق گرفته که در حکومت جهانی مستضعفان که به دست مهدی آل محمد (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) تجلّی می‌یابد، دین الهی و امنیت کامل در سراسر جهان تحقق پیدا کند و در سایه حکومت عدالت گستر مهدوی (عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف) است که مستضعفان نیز از سلطه مستکبران رهایی خواهند یافت و به عزّت و سروری در دنیا خواهند رسید. در ارتباط با جنبه آسیب‌زای آینده‌اندیشی، آنچه از آیات قرآن کریم فهمیده می‌شود این است که طبق سنت‌های الهی در جامعه و تاریخ که برگرفته از

آزمون و امتحان خداوند متعال از بندگان است، گاه افرادی با سرکشی کردن و طغیان نمودن، به استعمار و استضعاف دیگر انسان‌ها می‌پردازند، اما در واقع آن‌ها از مشیت و اراده تخلف‌ناپذیر الهی غافل هستند که سنت الهی بر این تعلق گرفته است که این مستضعفان هستند که غالب و پیروز می‌باشند؛ لذا اگر در کلیت، تاریخ را عرصه درگیری و نزاع دو جبهه حق و باطل بدانیم، سرانجام و عاقبت از آن جبهه حق است که به دلیل ماهیت پایدار و ثابت خود، برتری یافته و با زوال جبهه باطل، در عرصه باقی خواهد ماند و زمین را به ارث خواهد برد.

به‌طور کلی، محقق درباره دیدگاه اسلام راجع به آینده‌اندیشی به نکاتی دست یافته است. این مقاله به دنبال آن بود که با توجه به شاخص‌های مستخرج از آیات قرآن کریم، از دو جنبه مطلوب و آسیب‌زا، مقوله آینده‌اندیشی بررسی شود. الگوی آینده‌اندیشی مستخرج از مقاله بیانگر آن بود که وضعیت انسان‌ها در هر عصری، در گرو اندیشه‌ها، تصمیمات و تلاش‌های نسل‌های گذشته بوده است؛ در واقع انسان‌های دوران حاضر در سرنوشت نسل‌های آینده تأثیرگذار خواهند بود، به گونه‌ای که خداوند متعال در قرآن کریم از انسان‌های عصر حاضر این گونه می‌خواهد که فرد یا افرادی را به‌عنوان نمایندگی از نسل‌های آینده در کنار خود قرار دهند تا در مورد خواسته‌ها و مطالبات خود و تأثیراتی که اندیشه‌ها، تصمیمات و تلاش‌های نسل‌های حاضر در کیفیت زندگی آن‌ها دارند، سخن بگویند. بدین جهت برای نیل به اهداف مدنظر، با در نظر گرفتن جنبه‌های مطلوب و آسیب‌زای آینده‌اندیشی مورد تأکید در آیات قرآن کریم، رسیدن به فهمی دقیق از خواسته‌های نسل‌های آینده، انسان‌های هر دوره‌ای را جهت انجام‌دادن تکالیف و رسالت‌های الهی و بشری خود نسبت به نسل‌های آتی، کمک خواهد کرد و باعث می‌شود گام‌های عملی و جدی برداشته شود و در زمینه کیفیت‌بخشی و اصلاح عملکردها برای نزدیک‌تر شدن به وضعیت مطلوب اقدام شود.

منابع

- پوراحمدی، محمدرضا، جلالی، مصطفی (۱۳۹۴)، پژوهشی پیرامون آینده پژوهی در قرآن و روایات، پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته علوم قرآن و حدیث، دانشکده اصول‌الدین دزفول.
- حیدری پیرالوان، علی، صائب نیا، سمیه (۱۳۹۷)، مروری بر آینده پژوهی و مدیریت آینده، ششمین کنفرانس ملی تازه یافته‌ها در مدیریت و مهندسی صنایع با تأکید بر کارآفرینی در صنایع.
- حیدری‌پور، محمد، حاکمی، محسن (۱۳۹۹)، بررسی کاربرد مفهوم فلسفی زمان در آینده‌پژوهی، نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، ۱(۱)، ۲۰۳-۲۳۸.
- زارع، عفت، حسینی، سمیرا، قبادی، منوچهر و افشین، جواد (۱۳۹۸)، آینده‌پژوهی تلاش سیستماتیک در قرن ۲۱، فصل‌نامه پژوهش‌نامه مدیریت و مهندسی صنایع، ۱(۱)، ۷۱-۸۲.
- زارع، یعقوب، اسمعیلی، زهره، سرمدی، محمدرضا و صفایی، طیبه (۱۴۰۰)، طراحی الگوی آسیب‌شناسی روش تربیتی عادت از دیدگاه قرآن و حدیث براساس نظریه داده‌بنیاد، دوفصل‌نامه علمی پژوهشی آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث، ۱(۱)، ۱۴۹-۱۶۵.
- طالقانی، محمود (۱۳۶۶)، پرتویی از قرآن، تهران: انتشارات مؤسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (علیه‌السلام).
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۷ ق)، المیزان فی التفسیر القرآن، تفسیر قرآن به قرآن اجتهادی و فلسفی، قم: مؤسسه النشر الاسلامی، چاپ پنجم.
- عباس‌زاده، محمد (۱۳۹۱)، تأملی بر اعتبار و پایایی در تحقیقات کیفی، جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۳ (۴۵)، ص ۱۹-۳۴.
- قرآن کریم
- کارگر، رحیم (۱۳۸۹)، آینده‌پژوهی قرآنی و جایگاه مهدویت در آن، نشریه انتظار موعود، شماره ۳۲.
- کریمی، سیدحسن، معتمدی، منصور (۱۴۰۰)، آینده‌اندیشی از منظر یهود، نشریه علمی آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی، ۲(۲)، ۱۱۳-۱۴۵.
- منطقی، محسن، الویری، محسن، رحمانی، جعفر و ابروش، رضا (۱۳۹۷)، ارائه مدل مفهومی روش‌شناسی آینده‌پژوهی اسلامی، فصل‌نامه مدیریت فرهنگ سازمانی، ۴ (۱۶)، ۹۵۱-۹۷۲.
- Golafshani, N. (2003). **Understanding Reliability and Validity in Qualitative Research**, the qualitatyive trport, Vol 8, NO 4, pp 597-606

Designing a Model of Futurism from the Perspective of the Holy Quran

Reza Hasnavi *, Alireza Jafari Zad **, Ali Tohidian***

Abstract

The present study aimed to identify the pattern of futurism from the perspective of the Holy Quran. This research is a qualitative research that has been done using data foundation theory. The method of data collection according to the thematic scope of the research has been done by studying the verses of the Holy Quran. Sampling is done theoretically. The data were then analyzed during three stages of open coding, axial coding and selective coding. The material and content of this research is the verses of the Holy Quran. In this article, based on the Islamic view of futurism, the model of futurism from the perspective of the Holy Quran has been extracted using the data method of the foundation. Findings have shown that in order to design a model of futurism from the perspective of the Holy Quran, first 20 basic concepts have been collected during the re-coding process, then 9 categories have been extracted in the axial coding stage and finally one category in the selective coding stage. The core is obtained. In this study, based on the results obtained, futurism from the perspective of the Holy Quran, using the data theory of the foundation of modeling has been conceptualized. Therefore, relying on the results of research, we can identify futuristic approaches from the perspective of the Holy Quran.

Keywords: Future, Futurism, Holy Quran, Data-based.

* Full Professor, Industrial Management and Engineering Department, Malik Ashtar University of Technology, Tehran, Iran

** Corresponding author: MA in Crisis Management, Malik Ashtar University of Tehran, Tehran, Iran

*** Master of Crisis Management, Malek Ashtar University of Technology, Tehran, Tehran, Iran